

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 04 | pp. 385-398 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА ЛИКВИДЛИК КОЭФФИЦИЕНТИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАРНИ БАҲОЛАШ

Абдурасулов Жаҳонгир Абдувалиевич

Ўзбекистон Республикаси

Банк-молия академияси мустақил изланувчиси

Аннотация: Мақолада тижорат банкларида рискларнинг вужудга келиши ва уларнинг назарий масалалари ўрганилган. АТ Туронбанк фаолиятининг 2017-2024 йиллардаги баланс ва молиявий натижаларга доир кўрсаткичлари ойлар кесимида таҳлил этилган. Тўғри чизиqli регрессия ва стресс-тест ва ARIMA модели каби усуллардан фойдаланган ҳолда илмий ёндашувлар тизимлаштирилган. Тадқиқотлар асосида муаллифнинг илмий хулосалари шакллантирилган ва асосланган. Ишлаб чиқилган хулосалар асосида таклиф ва тавсиялар тизимлаштирилган.

Калит сўзлар: Банк, банк rischi, кредит rischi, ликвидлик rischi, бозор rischi, молиявий рисклар.

Абстракт: В статье рассматривается возникновение рисков в коммерческих банках и их теоретические вопросы. Показатели баланса и финансовых результатов АТ Туронбанк за 2017-2024 годы были проанализированы по ежемесячным разрезам. Научные подходы систематизируются с использованием таких методов, как линейная регрессия и стресс-тестирование, а также модель ARIMA. Научные выводы автора сформированы и основаны на исследованиях. На основании разработанных выводов систематизированы предложения и рекомендации.

Ключевые слова: Банк, банковский риск, кредитный риск, риск ликвидности, рыночный риск, финансовые риски.

Abstract: The article examines the occurrence of risks in commercial banks and their theoretical issues. The indicators of the balance sheet and financial results of AT Turonbank for 2017-2024 were analyzed in monthly sections. Scientific approaches are systematized using methods such as straight-line regression and stress-testing and the ARIMA model. The scientific conclusions of the author are formed and based on research. Proposals and recommendations are systematized based on the developed conclusions.

Keywords: Bank, bank risk, credit risk, liquidity risk, market risk, financial risks.

Кириш

Тижорат банклари фаолиятида ликвидликни таъминлаш муҳим ҳисобланади. Банклар ўз мижозлари олдида молиявий мажбуриятларни бажаришлари уларнинг ҳам ижтимоий, ҳам молиявий репутацияларини мустаҳкамлашига хизмат қилади. Ликвидлик банкларнинг тўловга қобиллик даражасини белгилаш ва уни самарали бошқаришга нисбатан кўрсаткичларни ақс эттиришда асосий рол

ўйнайди. Банкларнинг ликвидлигини бошқариш ва уни тартибга солиш нуқтаи назаридан кўплаб таҳлиллар амалга оширилган. Ушбу тадқиқотларда ликвидликни таъминлашда банкларнинг актив ва пассив операцияларини самарали тартибга солиш ва амалга ошириш билан эришиш мумкин эканлиги турли ракурслардан кўриб чиқилган. Биз ўзимизнинг тадқиқотимизда банк рискларини баҳолашга қаратилган таҳлилларни амалга оширамиз.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили.

Мазкур тадқиқотларни амалга оширишдан олдин хорижлик ва ўзбекистонлик олимларнинг айрим хулосаларини тизимлаштиришга эътибор қаратамиз. Халқаро ҳисоб-китоб банки (Bank for International Settlements) ходими М.Дрехман ва Европа Марказий банки ходими К.Николау томонидан биргаликда амалга оширилган тадқиқотда ликвидлик рискини молиялаштиришга қаратилган тушунтириш ва баҳолашлар келтириб ўтилади [1]. Уларнинг фикрича, ликвидлик рискини молиялаштириш тарихий аҳамиятга эга ҳисобланади. Бироқ, уни қандай бўлиши мавҳумлиги юқориликча қолмоқда, деб таъкидлаб ўтади. Улар банклар томонидан аукционларда иштирок этиш буюртмасидан суғурта бадалини айриш орқали ликвидлик рискини молиялаштиришни таклиф этишади.

В.Ачаря ва Л.Педерсен ўзларининг тадқиқотида активларнинг қийматини ликвидлик rischi билан бирга баҳолашга эътибор қаратади [2]. Уларнинг фикрича, қимматли қоғозлар ва молиявий фаолиятнинг кутилган ликвидлиги, яъни бозор ликвидлиги ўзининг қайтиш ликвидлиги каби кўрсаткичлар билан баҳоланиши таъкидлаб ўтилади.

Ўзбекистонлик олим ва тадқиқотчилар томонидан ҳам ликвидлик муаммосига қаратилган илмий изланишлар олиб борилган ва хулосалар шакллантирилган. Жумладан, проф. Б.Избосаров томонидан банкларда ликвидликни таъминлаш билан боғлиқ айрим мураккабликлар мавжудлиги таъкидлаб ўтилади [3]. Хусусан, “тижорат банклари ҳисобот даврининг биринчи санасига лаҳзалик ликвидлик, ойлик ликвидлик ва соф барқарор молиялаштириш меъёрига қўйилган талабларни бажарилсада, ойнинг бошқа саналарида, айниқса мамлакатнинг вилоят ҳудудларида жойлашган тижорат банклари вакиллик ҳисобварақаларида ва нақд пул билан таъминлаш масалаларида ҳамон муаммоли ҳолатларни кузатиш мумкин” деб қайд этиб ўтади.

Тадқиқотчи М.Тожиев томонидан банк рискларини бошқаришда ликвидлик муаммоасининг ўзига хос аҳамияти ва уни тартибга солишга нисбатан илмий ёндашувларини беришга эътибор қаратади [4]. Унинг фикрича, активларни иқтисодиётга жйолаштиришда диверсификацияга нисбатан устуворлик беришни таклиф этади. Бунда битта мижоз ёки тармоқ доирасида концентрациянинг шаклланиши рискларни оширишга олиб келишини хулоса қилади.

Тадқиқотчи Т.Рахматов эса, банк ликвидлигини тартибга солиш дастакларининг таснифланиши юзасидан ўзининг фикрларини келтириб ўтади. Жумладан, дастаклар ички ва ташқи омиллардан ташкил топиши жиҳатларига асосланиб ўзининг муносабатини келтириб ўтади (1-расмга қаранг) [5].

1-расм. Банк ликвидлигини тартибга солиш дастакларининг таснифланиши

Биз тадқиқотимизнинг мазкур қисмида АТБ Туронбанк фаолиятига тегишли бўлган баланс ва молиявий натижалар тўғрисидаги кўрсаткичларга доир бўлган маълумотлар базасини таҳлил қилишга эътибор қаратамиз. Бунда 2017 йилнинг январидан бошлаб 2024 йилнинг апрел ойига қадар бўлган маълумотлар ойлар кесимида таҳлил қилинади.

Таҳлил ва натижалар

Мазкур таҳлилни амалга оширишда ойлик ликвидлик коэффицентини шаклланишига таъсир этувчи АТБ Туронбанкнинг турли молиявий кўрсаткичлари тизимлаштирилган ҳолда эконометрик баҳоланади.

1-жадвал

2017-2024 йилларда АТБ Туронбанк баланс ва молиявий натижалар фоиз айрим кўрсаткичлари тасвирий статистикаси

	Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
1.	Ойлик ликвидлик	89	.803198	.1746765	.5672047	1.52013
2.	Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари (x1)	89	3.31e+08	2.03e+08	3.06e+07	7.16e+08
3.	Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (x2)	89	2.82e+08	1.36e+08	9.21e+07	7.23e+08
4.	Бошқа банклар ва молиявий ташкилотлардан олиниши лозим бўлган маблағлар, соф (x3)	89	5.53e+08	3.34e+08	4.76e+07	1.35e+09
5.	Кредит ва лизинг операциялари, соф (x4)	89	5.55e+09	3.69e+09	4.87e+08	1.21e+10
6.	Молиявий инструментлар бўйича	89	5223895	1.02e+0	0	4.63e+0

	мижозларнинг мажбуриятлари, соф (x5)			7		7
7.	Талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар (x6)	89	7.47e+0 8	2.29e+0 8	2.98e+0 8	1.34e+0 9
8.	Муддатли депозитлар (x7)	89	1.28e+0 9	9.66e+0 8	7.68e+0 7	3.88e+0 9
9.	Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (x8)	89	4137928	1.09e+0 7	0	7.54e+0 7
10.	Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари (x9)	89	7.97e+0 8	7.15e+0 8	4850721	2.30e+0 9

Бунда Stata компьютер дастурий таъминоти имкониятларидан фойдаланган ҳолда таҳлилларни амалга оширамиз. Жами кузатишлар сони 89тани ташкил этади. 1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, АТ Туронбанк баланс ва олиявий натижалар ҳисоботининг айрим кўрсаткичларининг ўртача қийматларини кузатишимиз мумкин. Биз мазкур жадвалда ойлик ликвидлик коэффициентига эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади. Унда ўртача кўрсаткич 0,8 бўлса, минимал ва максимал коэффициентлар мос равишда 0,56 ва 1,5ни ташкил этаётганлигини кузатишимиз мумкин. Умуман олганда, ушбу коэффициент ликвидлик риси билан боғлиқ тенденцияларни тўқонли акс эттирмасида, айрим илмий хулосаларни шакллантиришга асос бўлади. Шунингдек, кредит ва депозитнинг ўзаро нисбати ўртача қиймати ҳам 2,44га тенг эканлиги ликвидлик рпскининг мавжуд эканлигини ифодалаб беради.

Маълумки, ойлик ликвидлик коэффициенти юқори ликвидлик кўрсаткичларнинг молиявий мажбуриятларга нисбатини аниқлаш асосида аниқланади. Жумладан:

Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари (x1), Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (x2), Бошқа банклар ва молиявий ташкилотлардан олиниси лозим бўлган маблағлар, соф (x3) – юқори ликвидли кўрсаткичлар бўлса, мажбуриятлар тарзида Талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар (x6), Муддатли депозитлар (x7), Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (x8) ва Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари (x9) кабиларни келтириш мумкин.

Ойлик ликвидликни (L_0) биз қуйидаги 1-формула асосида ҳисоблаб чиқамиз.

$$L_0 = \frac{x_1 + x_2 + x_3}{x_6 + x_7 + x_8 + x_9} \quad (1)$$

1-жадвалда келтирилган ойлик ликвидлик коэффициентини боғлиқ ўзгарувчи сифатида белгилаб, x1дан x9гача бўлган кўрсаткичларни мустақил ўзгарувчилар сифатида танлаб олиб, қуйидаги моделни тузамиз (2-формулага қаранг):

$$L_0 = \beta_0 + x_1 + x_2 + x_3 + x_6 + x_7 + x_8 + x_9 + \varepsilon \quad (2)$$

2-жадвал

Ойлик ликвидлик коэффицентига таъсир этувчи омилларни баҳолаш

Source	SS	df	MS	Number of obs	89
				F(7, 81)	52.27
Model	2.1983813	7	.314054471	Prob > F	0.0000
Residual	.48666482	81	.006008208	R-squared	0.8187
Total	2.68504612	88	.030511888	Adj R-squared	0.8031
				Root MSE	.07751

Ойлик ликвидлик	Coef.	Std. Err.	t	P>t	[95%Conf. Interval]
Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари (x1)	7.40e-10	1.28e-10	5.78	0.000	4.85e-10 9.95e-10
Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (x2)	8.85e-10	8.23e-11	10.75	0.000	7.21e-10 1.05e-09
Бошқа банклар ва молиявий ташкилотлардан олиниши лозим бўлган маблағлар, соф (x3)	7.85e-10	7.52e-11	10.43	0.000	6.35e-10 9.35e-10
Талаб қилиб олинганча сақланадиган депозитлар (x6)	-4.42e-10	9.17e-11	-4.82	0.000	-6.25e-10 -2.60e-10
Муддатли депозитлар (x7)	3.16e-11	2.97e-11	1.06	0.290	-2.74e-11 9.06e-11
Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (x8)	2.13e-09	1.07e-09	1.99	0.050	-4.22e-12 4.26e-09
Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари (x9)	-6.71e-10	5.25e-11	-12.77	0.000	-7.75e-10 -5.66e-10
_cons	.6897029	.0360477	19.13	0.000	.6179793 .7614265

2-формула асосида шакллантирилган модел 2-жадвалда келтирилган бўлиб, унда ҳисобланган тест натижалари қуйидагича: R-squared (0.8187) моделнинг жуда яхши мос келишини аниқлатса, F-statistic (52.27) and Prob > F (0.0000) тузилган моделнинг статистик аҳамиятга эга эканлигини аниқлатади.

Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари (x1), Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (x2), Бошқа банклар ва молиявий ташкилотлардан олиниши лозим бўлган маблағлар, соф (x3) – юқори ликвидли кўрсаткичлар ошиши билан ликвидлик коэффицентини ҳам оширишни кузатиш мумкин.

Талаб қилиб олинганча сақланадиган депозитлар (x6), Муддатли депозитлар (x7), Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (x8) ва Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари (x9) каби кўрсаткичлар ойлик ликвидликни ҳисоблашда махражда турганлиги боис тескари пропорционал ҳисобланади. Тузилган моделда муддатли депозитлар ойлик ликвидликка таъсир этмаслиги намоён бўлган бўлса, Марказий банкка тўланиши лозим бўлган

маблағлар минимал чегара билан таъсир этаётганлигини кузатиш мумкин. Бунда, мазкур кўрсаткич умумий олганда таъсирга эга эмаслигини қайд этиш лозим.

Талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар ва Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари каби кўрсаткичларнинг ортиши билан ликвидлик rischi ортиб боришини қайд этиш лозим. Бу эса, банкларда талаб қилиб олингунча депозитлар ва бошқа банкларнинг ҳисобварақлари билан боғлиқ тенденцияларни бошқарпшда ликвидлик riskини ошириб юбормаслиги лозимлигини таъкидлаш лозим.

Биз мазкур моделни янада текшириб кўриш учун стресс-тест ўтказиш орқали 2-формула асосида тузилган моделимизни қайтадан тузиб кўрамиз. Бунда Stata компьютер дастурий таъминоти асосида 1-формулада келтирилган кўрсаткичларни 18 фоизлик стресс ўзгаришни амалга оширамиз. Масалан, Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари ўз қийматининг 82 фоизига тушиб қолса, талаб қилиб олингунча депозитлар ҳам мос равишда ўзининг 1,24 фоиз қийматига тенг шаклида янги кўрсаткичларни шакллантирамиз. Биз ушбу стресс-тест таҳлилини амалга оширишда фоизлик ўзгаришни ихтиёрий равишда танлаб олдик. Натижада, бир томонламан стресс-тест асосида ойлик ликвидлик ўртача қиймати мос равишда 0,37 ва 0,38га тенг бўлди. Икки томонлама стресс-тест бўлганда эса 0,31 га тенг бўлди (3-жадвалга қаранг).

Стресс-тест асосида юқори ликвидлик кўрсаткичларнинг камайиши (4-жадвалга қаранг) ва мажбуриятларнинг ошиши (5-жадвалга қаранг) билан ойлик ликвидлик коэффициенти ўзгариши асосида 2-формула асосида келтирилган моделимизни қуйидаги кўриб чиқамиз.

3-жадвал

Стресс-тест асосида ойлик ликвидлик коэффициенти

Кўрсаткич	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Юқори ликвидлик кўрсаткичлар 18 фоиз камайганда бир томонлама стресс-тест	89	.3679829	.107822	.2380856	.7867957
Мажбуриятлар 24 фоиз ошганда (бир томонлама стресс-тест)	89	.3804621	.1114785	.2461596	.8134778
Икки томонлама стресс-тест	89	.3119789	.0914124	.2018508	.6670518

4-жадвал

Юқори ликвидлик кўрсаткичлар 18 фоизлик стресс-тести асосида ойлик ликвидлик коэффициентига таъсир этувчи омилларни баҳолаш

Source	SS	df	MS	Number of obs	89
				F(7, 81)	35.53
Model	.771725121	7	.110246446	Prob > F	0.0000
Residual	.251326073	81	.003102791	R-squared	0.7543
Total	1.02305119	88	.011625582	Adj R-squared	0.7331
				Root MSE	.0557

Ойлик ликвидлик	Coef. Std.	Err.	t	P>t	[95% Conf. Interval]
Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари (18 фоиз камайган)	2.07e-10	1.12e-10	1.84	0.069	-1.64e-11
Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (18 фоиз камайган)	4.93e-10	7.21e-11	6.84	0.000	3.50e-10
Бошқа банклар ва молиявий ташкилотлардан олиниши лозим бўлган маблағлар, соф (18 фоиз камайган)	3.85e-10	6.59e-11	5.83	0.000	2.54e-10
Талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар (x6)	-1.42e-10	6.59e-11	-2.15	0.034	-2.73e-10
Муддатли депозитлар (x7)	-7.18e-11	2.13e-11	-3.37	0.001	-1.14e-10
Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (x8)	1.38e-09	7.70e-10	1.79	0.078	-1.56e-10
Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари (x9)	-1.94e-10	3.78e-11	-5.15	0.000	-2.70e-10
_cons	.3706086	.0259049	14.31	0.000	.319066

2-формула асосида шакллантирилган модел 4 ва 5-жадвалларда келтирилган бўлиб, унда ҳисобланган тест натижалари қуйидагича: R-squared (0.7543) моделнинг жуда яхши мос келишини аниқлатса, F-statistic (35.53) and Prob > F (0.0000) тузилган моделнинг статистик аҳамиятга эга эканлигини аниқлатади.

Бунда Stata компьютер дастурий таъминоти имкониятларидан фойдаланган ҳолда таҳлилларни амалга оширамиз. Жами кузатишлар сони 89тани ташкил этади. 1-жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, АТ Туронбанк баланс ва олиявий натижалар ҳисоботининг айрим кўрсаткичларининг ўртача қийматларини кузатишимиз мумкин. Биз мазкур жадвалда ойлик ликвидлик коэффициентига эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади. Унда ўртача кўрсаткич 0,8 бўлса, минимал ва максимал коэффициентлар мос равишда 0,56 ва 1,5ни ташкил этаётганлигини кузатишимиз мумкин. Умуман олганда, ушбу коэффициент ликвидлик rischi билан боғлиқ тенденцияларни тўқонли акс эттирмасида, айрим илмий хулосаларни шакллантиришга асос бўлади. Шунингдек, кредит ва депозитнинг ўзаро нисбати ўртача қиймати ҳам 2,44га тенг эканлиги ликвидлик rischiнинг мавжуд эканлигини ифодалаб беради.

Маълумки, ойлик ликвидлик коэффициенти юқори ликвидлик кўрсаткичларнинг молиявий мажбуриятларга нисбатини аниқлаш асосида аниқланади. Жумладан:

Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари (x1), Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (x2), Бошқа банклар ва молиявий ташкилотлардан олиниши лозим бўлган маблағлар, соф (x3) – юқори ликвидли кўрсаткичлар бўлса, мажбуриятлар тарзида Талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар (x6), Муддатли депозитлар (x7), Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (x8) ва Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари (x9) кабиларни келтириш мумкин.

Ойлик ликвидликни (L_0) биз қуйидаги 1-формула асосида ҳисоблаб чиқамиз.

$$L_0 = \frac{x_1 + x_2 + x_3}{x_6 + x_7 + x_8 + x_9} \quad (1)$$

1-жадвалда келтирилган ойлик ликвидлик коэффициентини боғлиқ ўзгарувчи сифатида белгилаб, x1дан x9гача бўлган кўрсаткичларни мустақил ўзгарувчилар сифатида танлаб олиб, қуйидаги моделни тузамиз (2-формулага қаранг):

$$L_0 = \beta_0 + x_1 + x_2 + x_3 + x_6 + x_7 + x_8 + x_9 + \varepsilon \quad (2)$$

2-жадвал

Ойлик ликвидлик коэффициентиға таъсир этувчи омилларни баҳолаш

Source	SS	df	MS	Number of obs	89
				F(7, 81)	52.27
Model	2.1983813	7	.314054471	Prob > F	0.0000
Residual	.48666482	81	.006008208	R-squared	0.8187
Total	2.68504612	88	.030511888	Adj R-squared	0.8031
				Root MSE	.07751

Ойлик ликвидлик	Coef.	Std. Err.	t	P>t	[95%Conf. Interval]
Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари (x1)	7.40e-10	1.28e-10	5.78	0.000	4.85e-10 9.95e-10
Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (x2)	8.85e-10	8.23e-11	10.75	0.000	7.21e-10 1.05e-09
Бошқа банклар ва молиявий ташкилотлардан олиниши лозим бўлган маблағлар, соф (x3)	7.85e-10	7.52e-11	10.43	0.000	6.35e-10 9.35e-10
Талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар (x6)	-4.42e-10	9.17e-11	-4.82	0.000	-6.25e-10 -2.60e-10
Муддатли депозитлар (x7)	3.16e-11	2.97e-11	1.06	0.290	-2.74e-11 9.06e-11
Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (x8)	2.13e-09	1.07e-09	1.99	0.050	-4.22e-12 4.26e-09
Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари (x9)	-6.71e-10	5.25e-11	-12.77	0.000	-7.75e-10 -5.66e-10
_cons	.6897029	.0360477	19.13	0.000	.6179793 .7614265

2-формула асосида шакллантирилган модел 2-жадвалда келтирилган бўлиб, унда ҳисобланган тест натижалари қуйидагича: R-squared (0.8187) моделнинг жуда яхши мос келишини англатса, F-statistic (52.27) and Prob > F (0.0000) тузилган моделнинг статистик аҳамиятга эга эканлигини англатади.

Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари (x1), Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (x2), Бошқа банклар ва молиявий ташкилотлардан олинган лозим бўлган маблағлар, соф (x3) – юқори ликвидли кўрсаткичлар ошиши билан ликвидлик коэффициенти ҳам ошишини кузатиш мумкин.

Талаб қилиб олинган сақланадиган депозитлар (x6), Муддатли депозитлар (x7), Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (x8) ва Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари (x9) каби кўрсаткичлар ойлик ликвидликни ҳисоблашда маҳражда турганлиги боис тескари пропорционал ҳисобланади. Тузилган моделда муддатли депозитлар ойлик ликвидликка таъсир этмаслиги намоён бўлган бўлса, Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар минимал чегара билан таъсир этаётганлигини кузатиш мумкин. Бунда, мазкур кўрсаткич умумий олганда таъсирга эга эмаслигини қайд этиш лозим.

Талаб қилиб олинган сақланадиган депозитлар ва Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари каби кўрсаткичларнинг ортиши билан ликвидлик риси ортиб боришини қайд этиш лозим. Бу эса, банкларда талаб қилиб олинган депозитлар ва бошқа банкларнинг ҳисобварақлари билан боғлиқ тенденцияларни бошқарилганда ликвидлик рисини ошириб юбормаслиги лозимлигини таъкидлаш лозим.

Биз мазкур моделни янада текшириб кўриш учун стресс-тест ўтказиш орқали 2-формула асосида тузилган моделimizни қайтадан тузиб кўрамиз. Бунда Stata компьютер дастурий таъминоти асосида 1-формулада келтирилган кўрсаткичларни 18 фоизлик стресс ўзгаришни амалга оширамиз. Масалан, Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари ўз қийматининг 82 фоизига тушиб қолса, талаб қилиб олинган депозитлар ҳам мос равишда ўзининг 1,24 фоиз қийматига тенг шаклида янги кўрсаткичларни шакллантирамиз. Биз ушбу стресс-тест таҳлилини амалга оширишда фоизлик ўзгаришни ихтиёрий равишда танлаб олдик. Натижада, бир томонлама стресс-тест асосида ойлик ликвидлик ўртача қиймати мос равишда 0,37 ва 0,38га тенг бўлди. Икки томонлама стресс-тест бўлганда эса 0,31 га тенг бўлди (3-жадвалга қаранг).

Стресс-тест асосида юқори ликвидлик кўрсаткичларнинг камайиши (4-жадвалга қаранг) ва мажбуриятларнинг ошиши (5-жадвалга қаранг) билан ойлик ликвидлик коэффициенти ўзгариши асосида 2-формула асосида келтирилган моделimizни қуйидаги кўриб чиқамиз.

3-жадвал

Стресс-тест асосида ойлик ликвидлик коэффициенти

Кўрсаткич	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Юқори ликвидлик кўрсаткичлар 18 фоиз	89	.3679829	.107822	.2380856	.7867957

камайганда бир томонлама стресс-тест					
Мажбуриятлар 24 фоиз ошганда (бир томонлама стресс-тест)	89	.3804621	.1114785	.2461596	.8134778
Икки томонлама стресс-тест	89	.3119789	.0914124	.2018508	.6670518

4-жадвал

Юқори ликвидлик кўрсаткичлар 18 фоизлик стресс-тести асосида ойлик ликвидлик коэффициентига таъсир этувчи омилларни баҳолаш

Source	SS	df	MS	Number of obs	89		
				F(7, 81)	35.53		
Model	.771725121	7	.110246446	Prob > F	0.0000		
Residual	.251326073	81	.003102791	R-squared	0.7543		
Total	1.02305119	88	.011625582	Adj R-squared	0.7331		
				Root MSE	.0557		
Ойлик ликвидлик			Coef. Std.	Err.	t	P>t	[95% Conf. Interval]
Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари (18 фоиз камайган)			2.07e-10	1.12e-10	1.84	0.069	-1.64e-11
Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (18 фоиз камайган)			4.93e-10	7.21e-11	6.84	0.000	3.50e-10
Бошқа банклар ва молиявий ташкилотлардан олиниши лозим бўлган маблағлар, соф (18 фоиз камайган)			3.85e-10	6.59e-11	5.83	0.000	2.54e-10
Талаб қилиб олинган сақланадиган депозитлар (х6)			-1.42e-10	6.59e-11	-2.15	0.034	-2.73e-10
Муддатли депозитлар (х7)			-7.18e-11	2.13e-11	-3.37	0.001	-1.14e-10
Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (х8)			1.38e-09	7.70e-10	1.79	0.078	-1.56e-10
Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари (х9)			-1.94e-10	3.78e-11	-5.15	0.000	-2.70e-10
_cons			.3706086	.0259049	14.31	0.000	.319066

2-формула асосида шакллантирилган модел 4 ва 5-жадвалларда келтирилган бўлиб, унда ҳисобланган тест натижалари қуйидагича: R-squared (0.7543) моделнинг жуда яхши мос келишининг аниқлиги, F-statistic (35.53) and Prob > F (0.0000) тузилган моделнинг статистик аҳамиятга эга эканлигини аниқлатади.

5-жадвал

**Мажбуриятларнинг 24 фоизлик стресс-тести асосида ойлик ликвидлик
коэффициентига таъсир этувчи омилларни баҳолаш**

Source	SS	df	MS	Number of obs	89		
				F(7, 81)	35.53		
Model	.824954619	7	.11785066	Prob > F	0.0000		
Residual	.26866122	81	.003316805	R-squared	0.7543		
Total	1.09361584	88	.012427453	Adj R-squared	0.7331		
				Root MSE	.05759		
Ойлик ликвидлик			Coef. Std.	Err.	t	P>t	[95% Conf. Interval]
Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов ҳужжатлари (x1)			1.75e-10	9.51e-11	1.84	0.069	-1.39e-11
Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (x2)			4.18e-10	6.11e-11	6.84	0.000	2.96e-10
Бошқа банклар ва молиявий ташкilotлардан олинган лозим бўлган маблағлар, соф (x3)			3.26e-10	5.59e-11	5.83	0.000	2.15e-10
Талаб қилиб олинган сақланадиган депозитлар (24 фоиз ошганда)			-1.18e-10	5.50e-11	-2.15	0.034	-2.28e-10
Муддатли депозитлар (24 фоиз ошганда)			-5.99e-11	1.78e-11	-3.37	0.001	-9.52e-11
Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (24 фоиз ошганда)			1.15e-09	6.42e-10	1.79	0.078	-1.30e-10
Бошқа банклар ва молиявий ташкilotларнинг ҳисобварақлари (24 фоиз ошганда)			-1.62e-10	3.15e-11	-5.15	0.000	-2.25e-10
_cons			.3831768	.0267834	14.31	0.000	.3298863

Юқори ликвидлик кўрсаткичларнинг 18 фоизи миқдорида камайтирилиши ёки мажбуриятларнинг 24 фоизга оширилиши тузилган моделнинг статистик жиҳатдан аҳамиятга эга бўлаётганлигини кўрсатмоқда. Бу эса, АТ Туронбанк ҳолатида стресс-тестга нисбатан чидамли эканлигини кўрсатиб, реал вазиятда барқарор фаолият олиб бора олиши мумкинлигини ифодалаб бермоқда. Мазкур ҳолатда бир томонлама стресс-тест амалга оширилди. Бошқача, юқори ликвидли кўрсаткичлар камайтирилганда мажбуриятлар ўзгармай қолди ва аксинча.

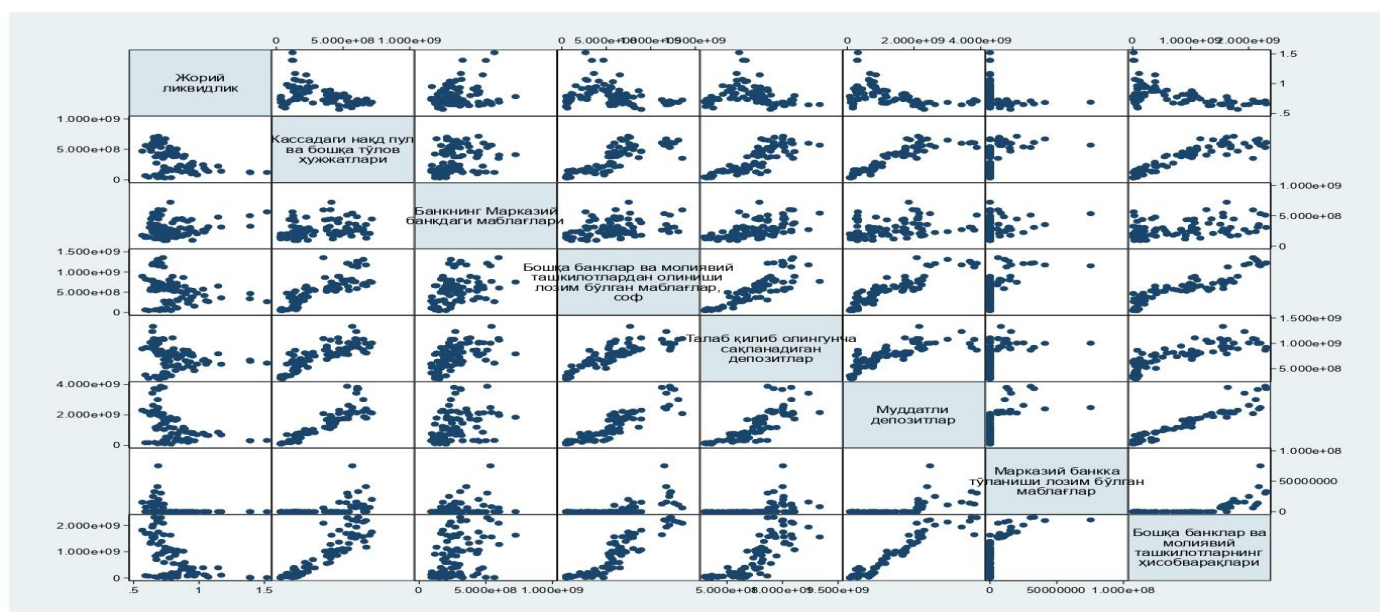
6-жадвал маълумотларида икки томонлама стресс-тест ўтказилган ҳолда 2-формула асосидаги моделни қайтадан тузиб кўрамиз.

6-жадвал

Икки томонлама стресс-тест асосида ойлик ликвидлик коэффициентига таъсир этувчи омилларни баҳолаш

Source	SS	df	MS	Number of obs	89
				F(7, 81)	35.53
Model	.554699464	7	.079242781	Prob > F	0.0000
Residual	.180647793	81	.00223022	R-squared	0.7543
Total	.735347257	88	.008356219	Adj R-squared	0.7331
				Root MSE	.04723

Ойлик ликвидлик	Coef. Std.	Err.	t	P>t	[95% Conf. Interval]
Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов хужжатлари (18 фоиз камайган)	1.75e-10	9.51e-11	1.84	0.069	-1.39e-11
Банкнинг Марказий банкдаги маблағлари (18 фоиз камайган)	4.18e-10	6.11e-11	6.84	0.000	2.96e-10
Бошқа банклар ва молиявий ташкилотлардан олиниши лозим бўлган маблағлар, соф (18 фоиз камайган)	3.26e-10	5.59e-11	5.83	0.000	2.15e-10

2-расм. Жорий ликвидлик коэффициенти ва унга таъсир этувчи омиллар билан боғлиқлик матрицаси

Талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар (24 фоиз ошганда)	-9.71e-11	4.51e-11	-2.15	0.034	-1.87e-10
Муддатли депозитлар (24 фоиз ошганда)	-4.91e-11	1.46e-11	-3.37	0.001	-7.81e-11
Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағлар (24 фоиз ошганда)	9.41e-10	5.26e-10	1.79	0.078	-1.07e-10
Бошқа банклар ва молиявий ташкилотларнинг ҳисобварақлари (24 фоиз ошганда)	-1.33e-10	2.58e-11	-5.15	0.000	-1.84e-10
_cons	.314205	.0219624	14.31	0.000	.2705067

Хулоса

Икки томонлама стресс-тест ўтказилганда ҳам АТ Туронбанк фаолиятида ликвидлик rischi кескин вужудга келмаслигини кузатишимиз мумкин. Бу эса, банк фаолиятида юқори ликвидлик кўрсаткичларнинг ҳажми юқори ҳажмда сақланиб қолаётганлигини англатади. Шу билан бирга, қуйидагича хулоса қилиш мумкин:

Биринчидан, банк фаолиятида юқори ликвидлик бўлган маблағларни иқтисодиётга актив сифатида йўналтириш мумкин. Бунда, 18 фоизгача миқдорини рискка тортилган активларга тақдим этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Иккинчидан, иқтисодиётда аҳолининг жамғармалари ортиши натижасида банкка жалб этиладиган депозитлар асосидаги мажбуриятларнинг 24 фоизгача қабул қилиш мумкин экан. Бошқача айтганда, аҳоли бўш турган маблағларини

депозитларга жалб этиш учун жозибадорликни кескин ошириш ойлик ликвидлик riskини келтириб чиқармас экан.

Биз юқори ликвидлик маблағлар ва мажбуриятларнинг ликвидлик коэффициентига таъсирини ўрганишга ҳаракат қилдик. Ушбу тадқиқотларимиз давомида ойлик ликвидликка таъсир этадиган бирламчи кўрсаткичларнинг ўзаро матрица графигини шакллантирдик (2-расмга қаранг).

2-расмдан кўринадики, банкнинг Марказий банкдаги маблағлари ва унга тўланиши лозим бўлган тўловлар сезиларли таъсирга эга эмаслигини кўрсатмоқда. Жумладан, Марказий банкка тўланиши лозим бўлган маблағларнинг ошиши юқори ликвидлик маблағлар ва мажбуриятларнинг ошишига олиб келмаётганлигини кузатиш мумкин. Бу эса, ушбу кўрсаткичнинг банк молиявий фаолиятига билвосита таъсир этмаслигини таъкидлаш лозим. Умуман олганда, келтирилган кўрсаткичлар ўзаро кучли таъсирга эга эканлигини кўриш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Drehmann, M., & Nikolaou, K. (2013). Funding liquidity risk: definition and measurement. *Journal of Banking & Finance*, 37(7), 2173-2182.

2. Acharya, V. V., & Pedersen, L. H. (2005). Asset pricing with liquidity risk. *Journal of financial Economics*, 77(2), 375-410.

3. Избосаров Б. Ўзбекистонда тижорат банклари ликвидлигини таъминлашнинг методологик ва ҳуқуқий асосларини ўзига хос хусусиятлари//International Journal of Finance and Digitalization. www.ijfd.uz. Vol. 1 Issue 02, 2022

4. Тожиев М. М. Ў. Тижорат банклари ликвидлигини таъминлаш риск бошқарувининг муҳим омили сифатида //Экономика и финансы (Ўзбекистан). – 2018. – №. 7. – С. 14-17.

5. Рахматов Т.С. Тижорат банклари ликвидлигини бошқариш усуллари ва воситалари//Экономика. №2 2022. <https://e-journal.uz/>

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

